

...pen, den 27 November 1944.

Aan den Heer Procureur des Konings
Gerechtshof

16646

Brussel.

Geachte Heer Procureur,

Ik heb de eer in Uwe handen klach
neder te leggen tegen onbekenden, wegens moord op mijn
echtgenoot, Norbert NEIRINCK.

Mijn man was bediende op de Natio
nale Landbouw en Voedingscorporatie te Brussel, Hoofdgroe
pering Tuinbouwprodukten.

Op 11 September weldde hij zich
op zijn kantoor te Brussel, Schildknaepstraat 41, waar hi
tusschen 8 en 9 u. voormiddag door enkele leden van het
O.F. werd aangehouden en overgebracht naar een klooster t
Schaarbeek, waar hij in een kelder werd opgesloten. Op 15
September werd hij aldaar laffelijk vermoord.

Op het Politiebureau te Schaarbeek
deelde men mij mede dat hij, bij een poging tot ontvluch
ting, werd neergeschoten. Dit is echter volstrekt nitge
sloten, daar mijn man in het aangezicht, onder het rechte
oog, werd geschoten.

Hij werd begraven op de stadelijke
begraafplaats te Evere, Perk 22 B, grond Nr. 9, kuil 58
P.O. 3746.

Ik verzoek U een lijkschouwing
van mijn man te laten gebeuren, ten einde te doen vaststel
len in welke omstandigheden en door wie mijn man vermoord
werd.

In mijn naam en in naam van mijn
6 jarig dochterje, verzoek ik U om gerechtigheid.

Hoogachtend,

Crimineel, maar niet strafbaar.

Het parket van Brussel en geweld tegen collaborateurs rondom de bevrijding*

Jan Julia Zurné

In oorlogstijd is een misdrijf vaak niet gewoon een misdrijf. Bezetting, schaarste en geweld kunnen nieuwe drijfveren creëren om de wet te overtreden, of misdrijven een nieuwe betekenis geven. Dit heeft ook gevolgen voor de mate waarin de bevolking én de rechterlijke macht vinden dat criminaliteit bestraft moet worden. Sommige misdrijven worden in het licht van de oorlogsomstandigheden zwaarder beoordeeld, terwijl andere feiten juist gemakkelijker te rechtvaardigen zijn. Dit verschijnsel verdwijnt niet direct wanneer de oorlog is afgelopen. De samenleving is immers niet opeens in zijn oude orde hersteld. Dat zien we bijvoorbeeld als we kijken naar geweld tegen collaborateurs tijdens en direct na de bevrijding van België in 1944 en de manier waarop de rechterlijke macht hiermee is omgegaan.

Tussen september en november 1944 noteerde het parket van de procureur des Konings in het arrondissement van Brussel zo'n 22 gevallen van ernstig geweld tegen (vermeende) collaborateurs, waarbij 27 doden vielen.¹ In alle gevallen opende het parket een onderzoek. Vaak kon vastgesteld worden dat de daders bij een verzetsgroep hoorden, maar meestal konden de ze niet verder worden geïdentificeerd. Na een gerechtelijk onderzoek dat soms beknopt, maar vaak ook zeer uitgebreid was, werd er uiteindelijk niemand voor deze moorden veroordeeld.

In dit artikel zullen we een van deze gerechtelijke onderzoeken nader bekijken, om te zien hoe de rechterlijke macht omsprong met de gevoelige materie van geweld tegen collaborators. Gekozen is voor de moord op Norbert Neirinck en Isabelle Rodriguez, beide gepleegd door een verzetsman in september 1944. Hoewel de zogenaamde straatrepressie na de bevrijding een veelbesproken thema is, bestaat er maar weinig wetenschappelijk onderzoek naar. De publieke opinie in Vlaanderen hierover is mede gevormd door publicaties uit Vlaams-nationalistische hoek, waarin de indruk wordt gewekt dat het geweld tijdens de bevrijding en de naoorlogse

* Dit artikel is gebaseerd op onderzoek gefinancierd door de Interuniversitaire Attractiepool (IUAP) *Justice & Populations*.

1 Deze getallen zijn gebaseerd op informatie uit de gerechtelijke archieven en houden dus geen rekening met het *dark number* van niet-aangegeven misdrijven. Naast de hier behandelde gevallen van geweld met dodelijk afloop vonden we in de archieven van het parket van Brussel nog zo'n veertig gevallen van vandalisme en plundering ten koste van (vermeende) collaborators in het najaar van 1944. Ook was er in het archief een heropleving van geweld tegen collaborators te zien in mei-juni 1945. Hierbij ging het vooral om eerder symbolische daden, zoals het bekladden van huizen met hakenkruizen. Rijksarchief te Brussel, Archief van het parket van de procureur des Konings van Brussel 1918-1985 (verder: RAB, PK Brussel) inv. nrs. 5156-5164.



Net als na de bevrijding werden de gevels van collaborateurs tijdens de bezetting beklad, zoals hier in de Marollen in het voorjaar van 1942 (Rijksarchief Brussel, archief gerechtelijke politie bij het parket van de procureur des Konings van Brussel, inv. nr. 4981, dossier 42)

bestrafning van collaborateurs politieke afrekeningen waren. Het slachtofferschap van collaborateurs staat dan ook centraal.²

Hier bekijken we het geweld niet vanuit het perspectief van de slachtoffers, maar vanuit dat van de rechterlijke macht. Gerechtelijke bronnen kunnen namelijk een nieuwe kijk bieden op het geweld rondom de bevrijding. Hoe keek de rechterlijke macht naar de slachtoffers en daders van dit geweld? Welke gevolgen gaf justitie hieraan en waarom? En werd moord op een collaborateur in de direct naoorlogse context eigenlijk wel als een misdrijf beschouwd?

Twee doden in Brussel

Precieze cijfers ontbreken, maar schattingen gaan ervan uit dat er tijdens en direct na de bevrijding van België in het hele land tussen de 50 en 100 collaborateurs zijn vermoord.³ Nog veel meer (vermeende) collaborateurs en vrouwen die ervan werden verdacht een seksuele relatie met een Duitser te hebben gehad werden opgepakt, mishandeld of vernederd door leden van verzetsgroepen en buurtgenoten. Deze afrekening was een reactie op de jarenlange bezetting en de afkeer die veel mensen hadden gekregen van collaborateurs. De oproepen van de regering om de bestrafning aan de rechterlijke macht over te laten konden niet voorkomen dat overal in het land collaborateurs en hun bezittingen werden aangevallen. De intensiteit van dit geweld varieerde in de verschillende regio's: in Brussel, Antwerpen en Oost- en West-Vlaanderen ging het rustiger aan toe dan in Limburg, Namen en Henegouwen.⁴

2 Zo komt het verhaal van Norbert Neirinck kort aan bod in *Uit het zwartboek der zwarten*, een verzameling getuigenissen over misstanden tijdens de aanhouding en detentie van collaborateurs na de bevrijding, verzameld en eerder gepubliceerd in het anti-repressie-tijdschrift *Rommelpot*. A. Brouwers, *Uit het zwartboek der zwarten* (Antwerpen 1969) 43.

3 Deze schattingen komen uit F. Balace, 'Les hoquets de la libération', in: idem (red.), *Jours libérés II* (Brussel 1995) 130 en Luc De Vos, *De bevrijding: van Normandië tot de Ardennen* (Leuven 1994) 99. Als we de 27 dodelijke slachtoffers in Brussel in overweging nemen, ligt het werkelijke aantal doden landelijk waarschijnlijk dichterbij 100.

4 *Rapport sur l'activité du Haut Commissariat à la sécurité de l'état, 29 juillet 1943-1^{er} novembre 1945* (Brussel 1945) 30. Zie voor regionale studies naar het bevrijdingsgeweld ook de bibliografie hieronder.

In Brussel vielen rondom de bevrijding enkele tientallen doden als gevolg van geweld tegen collaborateurs. Een van hen was Norbert Neirinck. Hij was in mei 1940 als officier in het Belgische leger krijgsgevangen genomen en maakte deel uit van de Vlaamsgezinde en nationaalsocialistische Luitenant De Windekring.⁵ Aan het eind van de bezetting werkte Neirinck bij de afdeling Tuinbouwproducten van de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC) in Brussel. Deze Nieuwe Orde-organisatie streefde ernaar de voedselverdeling in bezet België op corporatistische manier te organiseren.

5 M. De Wilde, *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 3 De Nieuwe Orde* (Antwerpen 1982) 107-109.



Pasfoto's van Van R. uit zijn persoonlijke dossier in het Documentatiecentrum van het Belgisch Leger in Evere.

Op 11 september 1944, ongeveer een week nadat de stad is bevrijd, wordt Neirinck in zijn kantoor in de Schildknaapstraat opgepakt door leden van het Onafhankelijkheidsfront (OF). Ze brengen hem over naar een gebouw in Schaarbeek dat dienst doet als geïmproviseerde gevangenis voor mensen die verdacht worden van collaboratie. Neirinck zit opgesloten in een kelder wanneer op 15 september bewaker Van R. de opdracht krijgt hem naar een andere cel te brengen. Daarvoor schakelt Van R. de hulp in van twee andere bewakers. Desondanks verloopt het overbrengen van de gevangene niet zoals verwacht. Van R. verklaart later wat er is gebeurd:

*'Toen zij in de nabijheid der cellen aankwamen, vluchtte Neirinck opeens naar een dicht bij gelegen venster weg, draaide zich plotselings op half weg om, een hand in verdachte houding in de zak houdende, waarop Van R., voor het ergste vreesde, zich aanstonds achter een deur schilde met bevel aan de twee schildwachten onmiddellijk op de vluchteling te vuren. Dodelijk door een kogel getroffen, stortte Neirinck dadelijk ten gronde.'*⁶

6 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 16646, generaal (PG), 25 januari 1945.

Het vermoeden dat Neirinck naar een wapen greep was ongegrond: voor zijn opsluiting was hij gefouilleerd. Van R. was daarvan echter niet op de hoogte en handelde razendsnel, met fatale gevolgen.

Enkele dagen later is Van R. opnieuw betrokken bij een dodelijk incident. Op 19 september wordt de Spaanse Isabelle Rodriguez opgepakt. Tijdens de bezetting baatte zij in de Gaucheretstraat in Schaarbeek onder de naam 'Bella' een café uit waar veel Duitsers en vermoedelijk ook medewerkers van de Gestapo kwamen. Ook zou ze, door haar contacten met Duitsers, betrokken zijn geweest bij zwarte handel.⁷ Leden van de lokale afdeling van het OF verhoren haar en besluiten haar vast te houden. De volgende dag

7 Auditoraat-generaal, instructiedossier 1435/45, processen-verbaal 24 en 31 december 1945.

wordt ze overgebracht naar Evere, waar enkele leden van het OF, waaronder Van R., haar bewaken. Van R. verklaart later dat hij ervan overtuigd was dat Rodriguez een 'collaboratrice très nuisible' was. Opnieuw hebben we voor wat er vervolgens gebeurt alleen de verklaringen van Van R. en enkele getuigen. Van R. probeert Rodriguez over te leveren aan enkele aanwezige Engelse soldaten. Die lijken zich echter niet over haar te willen ontfermen en een van hen maakt een gebaar alsof hij de vrouw wil doodschieten. Van R. besluit haar daarop zelf te verhoren. Hij geeft haar enkele minuten om haar collaboratieverleden te bekennen. Rodriguez zegt dat ze nergens spijt van heeft en altijd alles voor de Führer heeft gedaan. Deze reactie is voor Van R. de druppel. Hoewel hij naar eigen zeggen voordien geenszins de intentie had haar te doden, schiet hij, 'poussé par une force irrésistible', meermaals op Rodriguez.⁸ Dat wordt haar fataal.

8 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 17120, PK aan PG, 25 oktober 1945.

Het gerechtelijk onderzoek

De overlijdens van Neirinck en Rodriguez gebeuren tijdens een bijzonder woelige periode. Brussel is pas sinds kort bevrijd en viert feest. Tegelijkertijd spelen gevoelens van wraak op: overal in de stad worden echte en vermeende collaborateurs opgepakt, waarbij het er regelmatig gewelddadig aan toe gaat. De politie treedt maar zelden op om collaborateurs te beschermen tegen hun belagers. Historicus Benoît Majerus wijst erop dat zelfs de Brusselse procureur des Konings later impliciet toegeeft dat er in die eerste weken na de bevrijding wat toegeeflijkheid bestond ten opzichte van geweld tegen collaborateurs. Of de passiviteit van de politie het gevolg was van een poging de bevolking niet tegen de haren in te strijken, of van impliciete instemming met het geweld, is moeilijk vast te stellen.⁹

9 B. Majerus, *Occupations et logiques policières. La police bruxelloise en 1914-1918 et 1940-1945* (Brussel 2007) 324.

Historicus Benoît Majerus wijst erop dat zelfs de Brusselse procureur des Konings later impliciet toegeeft dat er in die eerste weken na de bevrijding wat toegeeflijkheid bestond ten opzichte van geweld tegen collaborateurs

De lakse houding van de politie betekent echter niet dat extreem geweld, zoals bij Neirinck en Rodriguez, onopgemerkt voorbij gaat aan de rechterlijke macht. Op basis van door burgers ingediende klachten en als gevolg van vaststellingen die ambtshalve gebeuren, druppelen in het najaar van 1944 tientallen constatering van allerlei vormen van geweld tegen collaborateurs binnen. Het parket moet vervolgens beslissen wat hiermee zal gebeuren. Hiervoor bestaan geen algemene richtlijnen: het zogenaamde opportuniteitsbeginsel bepaalt dat het openbaar ministerie zelf bepaalt of een strafbaar feit wordt vervolgd of niet. Soms besluiten de parketmagistraten vrij snel om zaken van geweld tegen collaborateurs niet te vervolgen, bijvoorbeeld als er geen enkel spoor is van de daders. Ook als het gaat om

relatief lichte gevallen, zoals van het tekenen van hakenkruizen op muren, sluit het parket zaken vaak zonder gevolg. In een aantal gevallen, onder andere bij Neirinck en Rodriguez, volgt er echter wel een uitgebreid gerechtelijk onderzoek dat uiteindelijk jaren aan zal slepen.

Het begint enkele maanden na Neirincks dood, wanneer zijn weduwe een klacht indient bij het Brusselse parket. Bij het politiebureau van Schaarbeek is zij ingelicht over het overlijden van haar man. Er is haar medegedeeld dat hij 'bij een poging tot ontvluchting werd neergeschoten', maar daar gelooft de weduwe niets van: 'Dit is echter volstrekt uitgesloten, daar mijn man in het aangezicht, onder het rechteroog, werd geschoten.' Hoe ze dat precies weet is onduidelijk. Haar boodschap aan de procureur des Konings is echter glashelder: ze vraagt om een lijkschouwing 'ten einde te doen vaststellen in welke omstandigheden en door wie mijn man vermoord is.' Voor haar staat vast dat haar man 'laffelijk' is vermoord.¹⁰

10 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 16646, weduwe aan PK, 27 november 1944.

Enkele maanden na de klacht brengt een substituut van de procureur des Konings aan de procureur-generaal verslag uit van de bevindingen in de zaak-Neirinck. Hij zet de feiten uiteen en baseert zich hierbij op Van R.'s verklaring dat hij dacht dat Neirinck naar een wapen greep. De substituut zet in wat lauwe bewoordingen uiteen dat hij wel gelooft dat 'het toneel zich reeds zoo heeft kunnen afspelen', omdat Van R. niet wist dat het slachtoffer voordien al gefouilleerd was en dus hoogstwaarschijnlijk niet over een wapen beschikte. Daarop volgt zijn conclusie: 'Met het oog op het gebrek aan voldoende bezwaren [tegen Van R.], ben ik de meening toegedaan de zaak zonder gevolg te laten.'¹¹ De substituut lijkt de zaak, wellicht in het licht van de bevrijdingscontext, niet bijzonder ernstig of urgent te vinden.

11 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 16646, PK aan PG, 25 januari 1945.

Maar dat is buiten zijn leidinggevende gedacht. De procureur-generaal neemt de zaak juist wel erg hoog op en geeft onmiddellijk opdracht om een en ander verder uit te zoeken. Bovendien is hij ontstemd door de lauwe reactie van de substituut op deze in zijn ogen zeer ernstige zaak. De procureur-generaal schrijft:

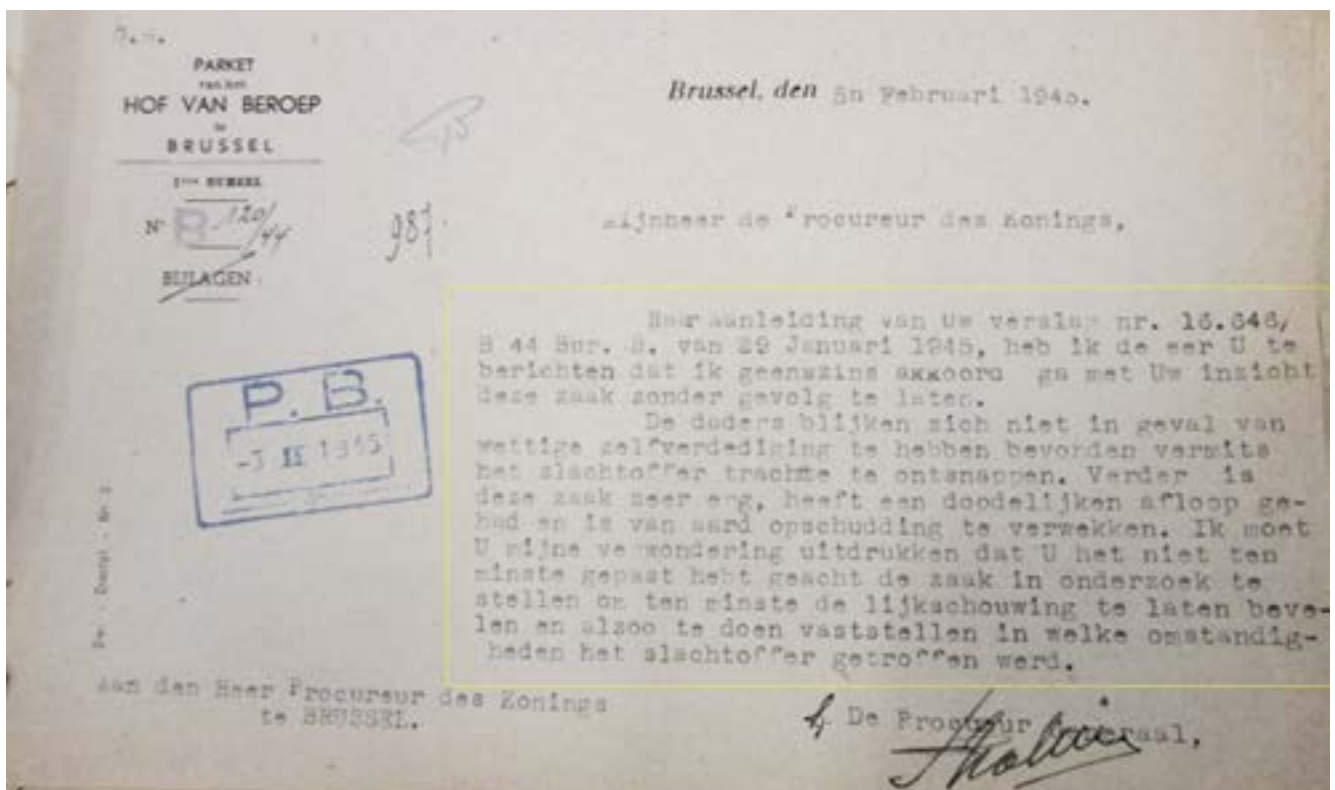
*'dat ik geenszins akkoord ga met uw inzicht deze zaak zonder gevolg te laten. De daders blijken zich niet in geval van wettige zelfverdediging te hebben bevonden vermits het slachtoffer trachtte te ontsnappen. Verder is deze zaak zeer erg, heeft een doodelijken afloop gehad en is van aard opschudding te verwekken. Ik moet u mijne verwondering uitdrukken dat u het niet ten minste gepast hebt geacht de zaak in onderzoek te stellen om ten minste de lijkschouwing te laten bevelen en alzo te doen vaststellen in welke omstandigheden het slachtoffer getroffen werd.'*¹²

12 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 16646, PG aan PK, 5 februari 1945.

Deze reactie laat zien dat sommige magistraten, waaronder de Brusselse procureur-generaal, ernstige vormen van geweld tegen collaborateurs in de nasleep van de bevrijding wel degelijk zeer serieus nemen.

Ook in de dossiers over andere moorden op collaborateurs na de bevrijding zien we zulke veroordelingen van geweld tegen collaborators terug. Zo schrijft een Brusselse substituut over een andere zaak, waarin een West-Vlaamse Waffen-SS'er drie weken na de bevrijding door leden van een verzetsgroep werd doodgeschoten, dat zo'n buitengerechtelijke executie op het moment waarop de moord werd gepleegd geenszins gerechtvaardigd kon worden.¹³ In deze ferme veroordeling van de buitengerechtelijke

13 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 17507, PK aan PG, 11 oktober 1945.



De procureur-generaal gaat niet akkoord met het voorstel van de substituu om de zaak-Neirincx te seponeren (Rijksarchief Brussel, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 16646)

executie kunnen we toch ook enige ambiguïteit bespeuren. Drie weken na de bevrijding werd dit als ongeoorloofd beschouwd, maar gold dat ook voor geweld tijdens de bevrijding? Of voor aanslagen op collaborateurs tijdens de bezetting?

De context van het geweld was erg belangrijk. De woorden van verschillende magistraten impliceren dat na de bevrijding de openbare orde zo snel mogelijk hersteld moest worden. Dat betekent ook dat, na de woelige bevrijdingsdagen, het geweldsmonopolie zo snel mogelijk weer exclusief in handen van de staat moet zijn. Met andere woorden: alleen vertegenwoordigers van de staat, met name de politie en het leger, mogen onder bepaalde voorwaarden gebruik maken van geweld. Andere personen, zoals leden van voormalige verzetsgroepen, mogen geen geweld gebruiken. Als ze dat wel doen overtreden ze de wet en moeten ze gestraft worden.

De politieke onrust van de herfst van 1944 toont echter aan dat deze redenering lang niet door iedereen gevolgd werd. De poging van Hubert Pierlot's weinig populaire regering om verzetsgroepen te ontwapenen leidde in deze periode tot grote onrust. Leden van vooral linkse verzetsbewegingen voelden zich geschoffeerd omdat ze door politici die het grootste deel van de oorlog in Londen hadden doorgebracht aan de kant geschoven werden. Aanhangers van de linkse verzetsgroepen, waaronder het OF, gingen in november massaal de straat op te protesteren. Uiteindelijk moesten ze toch hun wapens inleveren. Dit conflict tussen de regering enerzijds en de linkse verzetsgroepen (inclusief communisten) anderzijds was een bedreiging voor de precaire politieke stabiliteit in het recent bevrijde België.



Niet alleen na, maar ook tijdens de bezetting waren collaborateurs doelwit van aanvallen. Tijdens een bomaanslag op een lokaal van Rex in de Brusselse Zuidstraat kwam in 1941 de secretaris van de beweging om het leven. (Rijksarchief Brussel, archief gerechtelijke politie bij het parket van de procureur des Konings van Brussel, inv. nr. 4980, dossier 17)



De gevoeligheid en potentiële explosiviteit van het naoorlogse geweld tegen collaborateurs zindert door in de correspondentie tussen de magistraten. Zoals blijkt uit eerdergenoemd citaat beschouwt de Brusselse procureur-generaal de moord op Neirinck als bijzonder ernstig. Opvallend is dat hij daarbij niet alleen de ernst van de feiten noemt, maar ook de opschudding die de zaak zou kunnen veroorzaken. De hoge magistraat is zich ervan bewust dat, op het moment dat de oorlog in Europa nog altijd verder woedt, deze zaak politiek en maatschappelijk bijzonder moeilijk ligt. Enerzijds wordt er, vooral met het oog op de openbare orde, al vrij snel na de bevrijding op gewezen dat elke vorm van buitengerechtelijk geweld tegen zelfs de ergste collaborateur ongeoorloofd is. Alleen het gerecht mag over hen oordelen. Anderzijds zijn magistraten zich bewust van de enorme maatschappelijke woede tegen collaborateurs en de vraag naar strenge bestraffing. Hoe moet er in deze context worden omgegaan met misdrijven waarin collaborateurs niet de dader, maar het slachtoffer zijn?

Ondanks deze gevoeligheden is de moord op Neirinck, net als tientallen andere Brusselse voorbeelden van geweld tegen collaborateurs na de bevrijding, toch uitgebreid door het parket onderzocht. Dit impliceert dat er bij de magistraten een zeker plichtsbesef bestond om ook zaken die maatschappelijke heel gevoelig lagen nauwgezet te onderzoeken. Juist bij de Belgische rechterlijke macht, die in de negentiende eeuw een belangrijke rol had gespeeld in de staatsvorming, leefde dit besef van haar maatschappelijke rol heel sterk.¹⁴ Dit helpt te verklaren waarom het parket, ondanks dat er ongetwijfeld het vermoeden bestond dat de daders niet zouden worden bestraft, dit soort zaken toch opnam.

14 A. Hendrick, *Des mots de circonstance. Les discours de rentrée de la haute magistrature belge au XIX^e siècle* (onuitgegeven doctoraatsthesis Facultés Universitaires Saint-Louis 2012) 296-297 en M. Bost, *Traverser l'occupation 1914-1918. Du modus vivendi à la grève, la magistrature belge face aux occupants allemands* (onuitgegeven doctoraatsthesis Université Catholique de Louvain, 2013) 80.

In de zeer hiërarchisch georganiseerde rechterlijke macht is de wil van de procureur-generaal wet: de omstandigheden rondom de dood van Neirinck worden verder onderzocht. Uit de correspondentie tussen de verschillende parketmagistraten blijkt niet dat daarbij veel nieuwe feiten ontdekt worden. Wel lijkt het onderzoek de eerdere vaststellingen te bevestigen, waarop verdachte Van R. enkele maanden in voorlopige hechtenis wordt genomen. Later, in oktober 1945, duikt ook Isabelle Rodriguez op in de onderzoeken bij het parket. De parketmagistraten concluderen dat de zaken 'in nauw verband' staan met elkaar, omdat Van R. in beide gevallen verdachte is.¹⁵ Ze moeten dus eigenlijk gezamenlijk behandeld worden.

15 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 16646, PK aan PG, 28 februari 1946.

De vraag is echter welke rechtbank hiervoor bevoegd is: het militair of het 'gewone' gerecht? Voor de parketmagistraten zelf is dit niet duidelijk. De substituut die deze kwestie aankaart verwijst naar de officiële erkenning van verzetsmensen die hen onder bepaalde omstandigheden het statuut van militair verleent. Dat zou betekenen dat de gewone rechtsmacht niet bevoegd is om die persoon te vervolgen: militairen die de wet overtreden moeten immers berecht worden door het militair gerecht. Nog los van zijn verzetsverleden zou Van R. volgens de substituut overigens toch al onderhevig zijn aan het krijgsgerecht, omdat hij beroepsmilitair is. De substituut stelt voor om Van R. vrij te laten uit voorlopige hechtenis en de zaak vervolgens over te dragen aan de krijgsauditeur.¹⁶ De procureur-generaal stemt hiermee in, maar adviseert wel om eerst te peilen of de magistraten bij het auditoraat-generaal het eens zijn met deze interpretatie van de bevoegdheden.¹⁷

16 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 17507, PK aan PG, 25 oktober 1945.

17 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 17507, PG aan PK, 10 november 1945.



Omslag van een dossier van het parket van de procureur des Konings van Brussel (Rijksarchief Brussel, PK Brussel)

Dat blijkt bepaald niet het geval. De krijgsauditeur wil de zaak-Neirinck/Rodriguez helemaal niet overnemen en meent dat het gewone parket verantwoordelijk is voor de vervolging van Van R. Hij stelt dat 'geen enkel element' de bevoegdheid van het krijgsgerecht rechtvaardigt. Allereerst wijst hij op de twee bewakers die aanwezig waren bij de moord op Rodriguez en die volgens hem 'minstens medeplichtig' zijn. Aangezien zij, anders dan de hoofdverdachte Van R., geen beroepsmilitairen zijn, kunnen zij alleen voor een gewone rechtbank verschijnen. En omdat de verdachten allemaal gezamenlijk moeten terechtstaan, zal de hele zaak dus door een gewone rechter moeten worden behandeld. Ook trekt de krijgsauditeur in twijfel of Van R. op het moment van de feiten wel in actieve krijgsdienst was en plaatst hij vraagtekens bij de erkenning van de verdachten als gewapende weerstanders.¹⁸ Met andere woorden: de krijgsauditeur doet er

18 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 17507, Krijgsauditeur aan PK, 11 december 1945.

alles aan om de zaak niet op zijn bord te krijgen. Daarbij wordt duidelijk dat de verhouding tussen krijgsgerecht en parket niet gelijkwaardig is. Omdat in de naoorlogse periode de bestrafing van collaborateurs een absolute prioriteit vormt, delft het 'gewone' gerecht in confrontaties met het krijgsgerecht vaak het onderspit.

De bevoegde substituut bij het Brusselse parket kan tegen al de argumenten van de krijgsgauditeur wat inbrengen, zo rapporteert hij aan de procureur-generaal. Wat volgt is een verwoed over en weer schrijven tussen het Brusselse parket en de medewerkers van het auditoraat-generaal over wie er bevoegd is voor de zaak. Het gaat daarbij onder andere over de vraag wie van de betrokkenen precies officieel erkend zijn als weerstander, op een moment dat de diensten die dit moeten beoordelen overspoeld worden door aanvragen. Uiteindelijk spitst de discussie zich toe op de vraag of de twee mogelijke medeplichtige iets werkelijk substantieels ten laste gelegd kan worden.¹⁹

Eigenlijk is het vreemd dat deze discussie in 1945-1946 nog zo uitgebreid gevoerd moet worden. Al in het najaar van 1944 heeft auditeur-generaal Walter Ganshof van der Meersch aan zijn medewerkers gemeld 'dat de militaire gerechten niet bevoegd zijn (...) om kennis te nemen van de inbreuken gepleegd door leden van weerstandsorganismen'²⁰ De krijgsgauditeur die de zaak-Neirinck/Rodriguez weigert over te nemen baseert zich waarschijnlijk op deze instructies. Het feit dat de Brusselse parket-magistraten hiervan niet op de hoogte zijn en er zo lang onduidelijkheid blijft bestaan over wie er bevoegd is, laat zien dat dit soort zaken geen dagelijkse kost zijn. Daar komt nog bij dat de hele discussie, los van alle juridische argumenten, doet vermoeden dat het krijgsgauditoraat noch het parket staat te springen om de zaak op te nemen. Aan dusdanig gevoelige materie wil niemand zijn vingers branden.

19 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 17507, PK aan PG, 7 april 1946.

20 Algemeen Rijksarchief 2, *Documentation Instructions Générales Auditorat Général*, F110/4, auditeur-generaal aan krijgsgauditeurs, 14 december 1944.

Al snel na de bevrijding speelt de vraag op of het wel wenselijk is om verzetsmensen te veroordelen voor bepaalde wetsovertredingen die zij in het kader van hun strijd tegen de bezetter hebben begaan

Behalve onduidelijkheid en onenigheid over welke rechtbank er bevoegd is voor de berechting van verzetsmensen die verdacht worden van misdrijven, is er nog een factor die deze hele kwestie verder compliceert. Al snel na de bevrijding speelt de vraag op of het wel wenselijk is om verzetsmensen te veroordelen voor bepaalde wetsovertredingen die zij in het kader van hun strijd tegen de bezetter hebben begaan. Enkele parlementsleden, die

banden hebben met verschillende verzetsorganisaties, dienen in het najaar van 1944 een wetsvoorstel in om amnestie te verlenen voor bepaalde misdrijven die in het kader van verzetsactiviteiten zijn begaan.²¹ Het voorstel blijft enkele maanden liggen, maar wordt na het einde van de oorlog in Europa opnieuw opgepakt en verder uitgewerkt.

In de zomer van 1945 vaardigt minister van Justitie du Bus de Warnaffe een besluitwet uit die amnestie verleent aan bepaalde verzetsdaden die tegelijkertijd wetsovertredingen waren, omdat 'talrijke leden van de weerstandsgroeperingen (...) door dringende noodwendigheden er toe genoodzaakt [werden] de strafwet te overtreden.²² Bij de eerste toepassingen van de besluitwet blijkt dat de formulering weinig zorgvuldig is, waarna enkele maanden later een aanvulling volgt.²³

De kern van de amnestiewet is dat bepaalde verzetsdaden, vanwege de onderliggende motieven en mogelijke uitkomsten, niet als misdrijven beschouwd worden. Er zijn een paar voorwaarden om misbruik van de wetgeving te voorkomen. De feiten moeten gebeurd zijn tussen 9 mei 1940 en het najaar van 1944, maximaal 40 dagen na de definitieve bevrijding van het betreffende grondgebied. Personen die een strafblad hebben of hun burgerrechten zijn kwijtgeraakt wegens collaboratie kunnen geen aanspraak maken op de besluitwet. Ook is deze expliciet niet bedoeld voor 'diegenen, die van de [oorlogs]omstandigheden misbruik hebben gemaakt om hun misdadige instincten teugel te vieren en zich ongeoorloofde winsten aan te schaffen.²⁴ En ten slotte is er, om zeer zware misdrijven uit te sluiten, bepaald dat amnestie alleen ingeroepen kan worden als er sprake is van een misdrijf waarvoor een gevangenisstraf van maximaal vijf (als de verdachte erkend is als lid van een verzetsgroep) of twee jaar (als dat niet het geval is) geldt.

Net als de bevoegdheidsproblemen bezorgt deze laatste bepaling de magistraten nogal wat kopzorgen. De amnestiewet kan immers niet alleen ingeroepen worden in geval van reeds uitgesproken veroordelingen. Het openbaar ministerie mag zich ook op de besluitwet beroepen om zaken die nog onderzocht worden buiten vervolging te stellen. Dit laatste gebeurt bij het Brusselse parket enkele keren.²⁵ Ook in de correspondentie over de zaak Neirinck-Rodriguez komt dit ter sprake. Een van de betrokken magistraten probeert zich in te beelden tot welke straf een hypothetische rechtszaak tegen verzetsman Van R. zou leiden. Hij gaat ervan uit dat geen enkele rechtbank Van R., met het oog op de omstandigheden, tot meer dan vijf jaar gevangenisstraf zou veroordelen en dat daarom de amnestiewet van toepassing is.²⁶ Dat is opvallend, want de strafmaat voor doodslag volgens het strafwetboek is op dat moment veel hoger.²⁷ Het parket beschouwt de verzachtende omstandigheden van de bevrijding dus als behoorlijk ingrijpend.

Met al deze complicaties in het achterhoofd besluiten de Brusselse parketmagistraten uiteindelijk, na lang corresponderen en afweten, de zaak niet verder te zetten. In het voorjaar van 1946 stelt het parket de moord op Rodriguez buiten vervolging.²⁸ In 1947 gebeurt hetzelfde in de zaak met betrekking tot Neirinck, waarbij ter onderbouwing expliciet wordt verwezen naar de amnestiewet. Van R. komt, afgezien van de vier maanden dat hij in voorlopige hechtenis heeft doorgebracht, met de schrik vrij. Daar blijft het bij, want ook het krijgsgerecht ontfermt zich niet over de zaken, zoals na de woorden van onder andere de krijgsauditeur al wel viel te verwachten.

21 Wetsvoorstel 'tot herziening van veroordelingen wegens inbreuken gepleegd na 10 mei 1940 en vóór 15 september 1944', Kamer van Volksvertegenwoordigers, 14 november 1944, <http://www.dekamer.be>.

22 Besluitwet 'betreffende de daden die tijdens de vijandelijke bezetting werden gesteld om de actie van den Weerstand te steunen', 22 juni 1945, *Belgisch Staatsblad*, 4478-4481.

23 Besluitwet 'tot wijziging van de besluitwet van 22 juni 1945 betreffende de daden die tijdens de vijandelijke bezetting werden gesteld om de actie van de weerstand te steunen', 20 september 1945, *Belgisch Staatsblad*, 7028-7030.

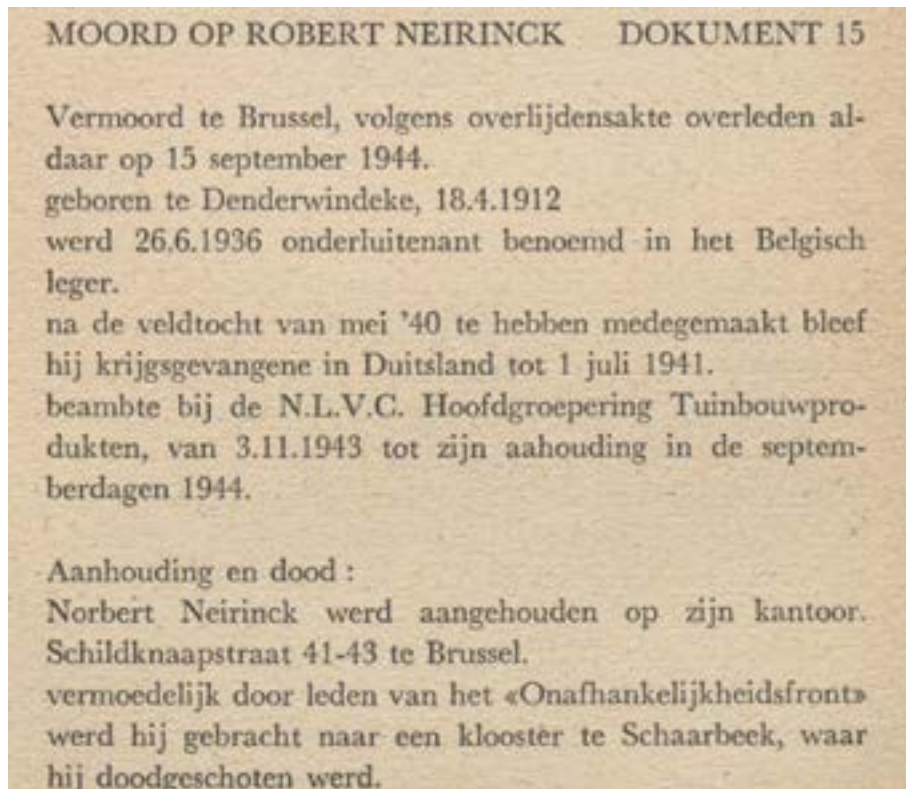
24 Besluitwet 22 juni 1945.

25 In de voor dit onderzoeksproject onderzochte zaken wordt er in vier gevallen expliciet verwezen naar de amnestiewet. RAB, PK Brussels, inv. nrs. 6426, dossiers 16646, 16745, 17120 en 18044.

26 RAB, PK Brussel, inv. nr. 6426, dossier 17507, PK aan PG, 25 oktober 1945.

27 Doodslag wordt volgens het strafwetboek van 1951 bestraft met levenslange dwangarbeid, slagen en verwondingen die de dood tot gevolg hebben, 'doch zonder het oogmerk om te doden', worden bestraft met opsluiting van niet nader gespecificeerde duur. J. Simon en P. De Beus, *Belgische strafwetten. Strafwetboek, wetboek van strafvordering en bijkomende wetten* (Antwerpen 1951) 133-135.

28 RAB, PK Brussel, inv. nr. 3569, notitieregister met betrekking tot dossiers 16646 en 17507.



Fragment over Neirinck's dood uit het Zwartboek der zwarten.

Besluit

Hoe kunnen we nu verklaren dat het parket van Brussel de gewelddadige dood van Neirinck en Rodriguez, net als diverse vergelijkbare zaken, onbestraft heeft gelaten? Zoals uit hun correspondentie al bleek beschouwden de parketmagistraten dit geweld wel degelijk als ernstig en laakbaar. Toch kozen ze er, na een uitgebreid gerechtelijk onderzoek, voor om de zaak niet te vervolgen.

Daarvoor waren allereerst juridische argumenten, die hierboven al zijn genoemd. Er bestond onduidelijkheid over de vraag of de gewone rechtbank dan wel het militair gerecht bevoegd was om deze zaak te behandelen. De amnestiewet van 1945 bepaalde bovendien dat sommige daden van verzetsmensen met terugwerkende kracht niet strafbaar waren. Over de interpretatie van deze wet en of de zaak-Neirinck/Rodriguez eigenlijk wel voldeed aan de voorwaarden om de amnestiewet toe te passen valt te twisten, maar onder de magistraten zelf bestond hierover indertijd weinig discussie.

Dat was mede het gevolg van meer pragmatische overwegingen die meespeelden in de beslissing om dit geweld tegen collaborateurs niet te vervolgen. De rechterlijke macht hield rekening met de publieke opinie, die vlak na de bevrijding riep om snelle en strenge bestraffing van collaborateurs. De bestraffing van misdrijven waarvan die collaborateurs zelf slachtoffer waren geworden had daarom geen prioriteit. Sterker nog: de angst bestond dat vervolging van verzetsmensen die dit soort geweld hadden gebruikt de maatschappelijke onrust juist verder zou aanwakkeren. De rechterlijke macht zag het als haar taak om de fragiele politieke situatie in naoorlogse België te stabiliseren en koos er daarom voor om de zaken niet op de spits te drijven door vervolging van de zeer gevoelige materie van het bevrijdingsgeweld. Dit laat zien dat oorlogsomstandigheden niet alleen een directe aanleiding kunnen zijn voor bepaalde misdrijven, maar ook invloed kunnen hebben op hoe die vervolgens worden beoordeeld.

Beredeneerde bibliografie

Geweld tegen collaborateurs tijdens de bevrijding is een gevoelig onderwerp, dat in de decennia na de oorlog vooral werd aangekaart in publicaties uit Vlaams-nationalistische hoek. In deze publicaties, waaronder A. Brouwers' *Uit het zwartboek der zwarten* (Antwerpen 1969) en C. Schermsakse, *Het boek der schande* (zonder plaats 1950), overheerst echter de politieke boodschap en ontbreekt het aan verantwoording van en een kritische blik op het bronnenmateriaal. In Maurice De Wilde's tv-reeks *De repressie* uit 1991 is een voornamelijk op getuigenverlagen gebaseerde aflevering besteed aan de straatrepressie. De 'schaduwkanten' van de bevrijding worden ook behandeld in Francis Balace, 'Les hoquets de la libération', in: idem (red.), *Jours libérés II* (Brussel 1995) en in het sterk op mondelinge bronnen gebaseerde *En nu gaan ze boeten! Repressie tegen zwarten in Vlaanderen na WOII* (Leuven 2015) van Geert Clerbout.

Meer recentelijk zijn er enkele op gerechtelijk bronnenmateriaal gebaseerde lokale studies verschenen naar geweld tegen collaborateurs tijdens de bezetting en na de bevrijding: Amandine Thiry, *Le tribut des temps troubles. La justice face aux homicides attribués à la "résistance" dans l'arrondissement judiciaire de Mons (avril 1943-novembre 1944)* (Louvain-la-Neuve 2015), François Welter, "Criminalité populaire, brutalité structurelle et clémence judiciaire? Les morts violentes dans l'arrondissement judiciaire de Namur de la fin de l'Occupation à la Libération (1944-1945)" (onuitgegeven masterthesis *Université catholique de Louvain*, 2007) en Jan Julia Zurné, 'Unpunishable crimes? The Belgian Judiciary and Violence against Collaborators 1944-1951', *European Review of History* (online gepubliceerd op 28 september 2018).

De algemene politieke en sociale problemen in België, waaronder die rondom de ontwapening van verzetsgroepen en de bestraffing van collaborateurs, worden beschreven in Martin Conway, *The sorrows of Belgium. Liberation and political reconstruction 1944-1947* (Oxford 2012) en idem, 'Justice in Post-War Belgium. Popular Passions and Political Realities', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2 (1997) 7-34. Over de omgang van de naoorlogse regeringen met de erfgenamen van de verzetsbewegingen, zie: Pieter Lagrou, *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic memory and national recovery in Western Europe 1945-1965* (Cambridge 2000).

Voor studies naar de beeldvorming rondom de straatrepressie in Vlaanderen, zie bijvoorbeeld: M. Beyen, 'A parricidal memory: Flanders' memorial universe as product and producer of Belgian history', *Memory Studies* 5 (2012) 32-44 en B. De Wever "'Septemberweerstanders", "idealistische oostfrontstrijders" en "flaminboches". De Tweede Wereldoorlog in België: onverwerkt verleden?', *Het Verzet en Noord-Europa. Bijdragen aan het colloquium te Brussel, 23-24 november 1994*, 384-392.

Om gebruik te maken van gerechtelijk bronnenmateriaal is het belangrijk om goed op de hoogte te zijn van de organisatie en het functioneren van de rechterlijke macht. Daarbij kan Karel Velle, *Het Openbaar Ministerie in België (1796-1995). Organisatie, bevoegdheden en archiefvorming* (Brussel 1995) van nut zijn. Meer uitleg over de inrichting van de Belgische justitie en een algemeen overzicht van de geschiedenis van de Belgische magistratuur zijn te vinden in: A. Hendrick en A. Musin (eds.), *Het verhaal van justitie* (Gent 2017) en L. Burgelman, 'Geschiedenis van de Belgische magistratuur (1830-2002)', D. Heirbaut, X. Rousseaux en K. Velle (red.), *Politieke en sociale geschiedenis van justitie in België van 1830 tot heden* (Brugge 2004). Over de houding van de Brusselse politie en justitie tijdens de Tweede Wereldoorlog, zie: B. Majerus, *Occupations et logiques policières. La police bruxelloise en 1914-1918 et 1940-1945* (Brussel 2007) en J.J. Zurné, *Tussen twee vuren. Gerecht en verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Tielt 2017).

Aan de slag

Gerechtigde bronnen vormen een zeer welkome aanvulling op het beperkte bronnenmateriaal waarover we beschikken om de bevrijdingsperiode te bestuderen. De bevrijding was een roerige periode, dus houd er wel rekening mee dat zelfs gewelddadige gebeurtenissen in die tijd niet consequent werden opgetekend door de politie en rechterlijke macht. Daar komt nog bij dat (vermeende) collaborateurs een bijzonder omstreden slachtoffergroep vormden, die in deze omstandigheden allerlei obstakels konden zien om geweld tegen hun persoon op bezittingen aan te geven bij de autoriteiten. Ook andere betrokkenen en de autoriteiten zelf waren in deze periode wellicht minder snel geneigd om geweld tegen collaborateurs aan te geven of ambtshalve te onderzoeken.

Deze bedenkingen nemen niet weg dat er, althans in de Brusselse archieven, veel materiaal te vinden is over geweld tegen collaborateurs tijdens de bezetting en na de bevrijding. Voor dit onderzoek zijn vooral de archieven van het parket

van de procureur des Konings van Brussel gebruikt. De relevante dossiers zijn gevonden in een reeks zonder gevolg geklasseerde zaken, aangevuld met informatie uit de notitieregisters van het parket. In de notitieregisters werd precies bijgehouden welke zaken er bij het parket binnenkwamen. Deze seriële reeks biedt beperkte informatie over individuele zaken, maar maakt het wel mogelijk om zaken te identificeren en eventueel elders in de gerechtelijke archieven uitgebreidere dossiers op te sporen.

Houd er rekening mee dat voor inzage in gerechtelijke archieven van minder dan 100 jaar geleden toestemming nodig is van het openbaar ministerie. Zie voor de precieze inzagevoorwaarden de inventarissen (<http://www.arch.be>). Een alternatief kan zijn om de archieven van de gemeentelijke politie te bestuderen. Ook (lokale) kranten uit de periode direct na de bevrijding signaleren soms geweld tegen collaborateurs, al gaat het dan niet altijd om gedetailleerde en/of betrouwbare informatie.

Biografie

Jan Julia Zurné is docent Politieke Geschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Ze werkte bij het Cegesoma en de UGent aan een doctoraat over de houding van de Belgische magistratuur tijdens de Tweede Wereldoorlog, dat in 2017 bij uitgeverij Lannoo werd gepubliceerd onder de titel *Tussen twee vuren. Gerecht en verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Dit artikel is gebaseerd op onderzoek dat ze in het kader van de Interuniversitaire Attractiepool (IUAP) *Justice & Populations* verrichtte naar de gerechtelijke reactie op bevrijdingsgeweld.